

Din Eğitim ve Öğretiminde Duyguların Transferi

Doç. Dr. Yaşar FERSAHOĞLU*

Abstract

Transference of Emotions in Religious Education

Humans have such dimensions as emotion, thought, and action. Any model of education which can not establish a balance among these dimensions are of no avail. Our emotions express our reactions towards inner and outer phenomena. Among various emotions love is of a distinctive one. Love is one of the first emotions to emerge in the child. And Religion teaches that the basic source and object of love is the transcendent God. One who does not achieve such kind of love can not find happiness in life, and is bound to be unproductive. Thus, an important question remains here: can transference be used for emotions as it is used for instruction? The answer to this question is simply "yes". Transference from concrete to abstract, or from one emotion to another is possible in orientation of emotions. It is the task of education to expose potential emotions, develop and finally establish a balance among them.

A. Duygunun Tanımı, Çeşitleri ve Önemi

1. **Duygunun Tanımı:** Duygu, "İnsanın çevresiyle etkileşiminde duyabildiği uyarılara karşı haz ya da elem yönünde uyarıldığını anlatan bir tepki"¹ veya "İçerde cereyan eden, belli bir süre içinde karakteristik bir gelişme gösteren (entfaltung) ve yaşanmakta olan çevreye ya da çevrede yaşanan türlü durumlara karşı yönelmeyi (zuwendung) ve sakınmayı (abwendung) gerektiren olumlu ya da olumsuz özel iç yaşayışlar"² olarak tanımlanmaktadır. Rohracher, duygu için, "Duygular, şuurun etkisi olmadan iç ve dış olaylara bir reaksiyon olarak beliren ve ekseriya dil ile anlatılması güç olan hoş ya da hoş olmayan ruhsal olgulardır"³ diyor.

2. **Duyguların Çeşitleri:** Duyguları yoğunluk açısından üç bölümde ele almak mümkündür.

a) Duygu (feeling), "Heyecanlara göre yoğunluğu daha az olmakla birlikte sürekliliği ve kalıcılığı daha fazla olan sempati, sevgi, kıskançlık, pişmanlık, gurur,

* MÜ İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ İbrahim Ethem Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, Ankara 1996, s. 120.

² Kerim Yavuz, *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*, Ankara 1983, s. 30.

³ Yavuz, a.g.e., s. 29.

utanç gibi durumlardır.”⁴ Morgan, hissi (feeling) “Bir şeye karşı içte oluşan bir duygusal ve heyecansal tepkinin farkında oluş”⁵ şeklinde açıklamaktadır.

b) Heyecan (affect), “Belli anlarda, belli yoğunluklarda doğan, kısa süreli olup bedensel belirtilerin de eşlik ettiği duygu durumlarıdır”.⁶ Korku, öfke ve ürkme gibi. Heyecan, organizmanın hoş olan veya olmayan bir durum karşısında duygusal anlamda bir cevabı⁷ şeklinde de tanımlanmaktadır. Heyecanın bir başka tanımı da şöyledir: “Bir uyarıcıya karşı gösterilen ve yüksek derecede uygulanmadan ötürü fizyolojik değişikliklerle sonuçlanan uyarım (tepki) veya organizmanın, sessiz ve olağan durumundan herhangi bir biçimde uzaklaşması”⁸ dir.

c) Tutku (pession-ihitiras), “Yoğunluğu ve sürekliliği çok fazla olup, kişiyi gerçekleri görmekten uzaklaştıracak (gerçeğe karşı gözleri kör eden) nitelikteki duygulardır”⁹. Tutkuyu, “Yoğunluğu ve sürekliliği ile öteki özelemlerden ayrılan aşırı özlem veya istek, tutkunluk, ihtiras”¹⁰ olarak tanımlamak da mümkündür.

Duygularımız iç ve dış olaylara karşı tepkilerimizi ifade ederler. Dil ile ifadeleri zordur. Hoş duygular bizde haz uyandırırken, hoş olmayan duygular elem ve sıkıntı doğururlar. Hoş olan duygu kaynaklarına yaklaşır; hoş olmayan duygu kaynaklarından uzaklaşırız.¹¹

3- Duyguların Önemi: İnsan iç dünyası itibarıyla iki yönü olan bir yaratıktır. Bunlardan birincisi sevgi, korku, heyecan, aşk, cezbe, vicdan, vecd, nefret v.b. ihtivâ eden duygu dünyası, ikincisi ise fikir, tefekkür, nazar, istidlâl, kıyas, mantık, zihin ve zekâ kavramlarını içeren akıl ve düşünce dünyasıdır. Hislerin merkezi kalp, düşüncenin merkezi olarak da beyin (dimağ) kabul edilmektedir.¹²

İnanmanın bir kalp meselesi olduğu düşünülürse dînî akidelerimizin duygu dünyamızla ne kadar ilgili olduğu söylenebilir. Aslında insan davranışı bu iki dünyanın izdivacının bir ürünüdür de denebilir. Bu itibarla her iki dünyanın âhenkli bir şekilde beslenmesi ve dengelenmesi gerekir. İnsanda bu dengeyi sağlayamayan bir eğitim gerçek anlamda amacına ulaşamaz. Batı kültürünün, insanın otomatlaştığı, kendisine ve doğaya yabancılaştığı bir bunalımı yaşadığını ileri sürenler, onun bu noktaya Descartes'ta itibaren insanın duygusuyla düşün-

⁴ Günsel Koptagel, *Tıpsal Psikoloji*, Ankara 1991, s. 93.

⁵ C. T. Morgan, *Psikolojiye Giriş*, (çev: Hüsnü Arıcı ve dğr.), Ankara 1991, s. 225.

⁶ Koptagel, *Tıpsal Psikoloji*, s. 93.

⁷ Rasim Adasal, *Medikal Psikoloji*, İstanbul 1977, s. 851.

⁸ Ruşen Alaylıoğlu-A. Ferhan Oğuzkan, *Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü*, İstanbul 1976, s. 128.

⁹ Koptagel, *Tıpsal Psikoloji*, s. 93.

¹⁰ Alaylıoğlu ve dğr., *Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü*, s. 315.

¹¹ Yaşar Fersahoğlu, *Din Eğitim ve Öğretiminde Duygu Eğitimi*, İstanbul 1998, s. 28, 29.

¹² Yaşar Fersahoğlu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, İstanbul 1996, s. 546.

cesinin arasını açmasıyla, duygusal yaşantıların akıl dışı kabul edilerek reddedilmesiyle geldiğini savunmuşlardır. Onlara göre batılı insan maddî alanda pek çok şey kazanmış fakat bu kazanımlar onun kendi iç dünyasının anlamını kaybetmek pahasına elde edilmiştir.¹³ “Şer’î yol yalnız akla ve yalnız hisse hitap etmez.” diyen İsmail Hakkı İzmirli, İslâm eğitim ve öğretiminin hem akli, hem hissi tatmin ettiğini, kafayı okşadığı gibi kalbi de okşadığını zikretmektedir. Ona göre bu eğitim anlayışı kalbe kafadan daha fazla ağırlık vermiştir.¹⁴ Bu konuda Hüseyin Atay da aynı şekilde düşünmekte ve İslâm eğitiminin duygu yoğunluklu bir eğitim olduğuna işaret etmektedir.¹⁵ İslâm’ın bu tavrı onun akli ihmal ettiği anlamına gelmemelidir.

W. James, dînî yaşayışın duygu boyutu üzerinde büyük bir hassasiyetle durmuştur. Onu böyle bir hassasiyete iten sebep, duygunun, dinin ilk ve derin kaynağı olmasıdır.¹⁶ Allah korkusu, Allah aşkı, Allah’a saygı ve bağlılık tamamen insana has psikolojik hallerdir.¹⁷ Bergson’a göre de “Bir din ne kadar incelmış ve ulvîleşmiş ise, bir toplumun ve bir insanın hayatında da o derece yükseltici bir yer tutar”.¹⁸

Çocukta ilk uyanan duygulardan biri sevgidir.¹⁹ Biz bu yazıda duyguların transferi ile ilgili olarak sevgiyi baz alacak, düşüncelerimizi onun üzerinde açıklamaya çalışacağız. Bu nedenle biraz da sevginin önemi üzerinde durmak istiyoruz.

Açıktır ki çocuğun dünyaya gözünü açtığı andan itibaren en çok muhtaç olduğu şey sevgidir. Çünkü onun maddî beslenmesinde anne sütü ne kadar gereklirse manevî beslenmesinde de sevgi o kadar önemlidir. Sevgi, çocuğun şahsı için önemli olduğu gibi, başkalarıyla ilişkileri açısından da önemlidir. Özellikle Allah-kul ilişkisi açısından sevginin yeri tartışılmaz. Bu itibarla din eğitim ve öğretiminin aslî görevi Allah-kul ilişkisinde sevgiyi egemen kılmak olmalıdır. Sevgiden çok korku üzerine tesis edilen bir eğitim beklenen verimi sağlamaz. Zira sevgi, insanı sevgi nesnesine yaklaştırırken, korku insanı korku nesnesinden uzaklaştırır.²⁰

¹³ E. Robert Ornstein, *Yeni Bir Psikoloji* (çev: Erol Göka-Feray Işık), İstanbul 1990, s. 8.

¹⁴ İsmail Hakkı İzmirli, *Yeni İlmî Kelâm*, Ankara 1981, s. 27.

¹⁵ Hüseyin Atay, *Kur’ân’a Göre İman Esasları*, Ankara, ts., s. 104.

¹⁶ Bedî Ziya Egemen, *Din Psikolojisi*, Ankara 1952, s. 11.

¹⁷ Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, Ankara 1980. I, 115.

¹⁸ Armaner, a.g.e., I, 124.

¹⁹ Halis Ayhan, *Eğitime Giriş ve İslâmiyetin Eğitime Getirdiği Değerler*, İstanbul 1982, s. 228.

²⁰ Mustafa Şekip Tunç, *Bir Din Felsefesine Doğru*, İstanbul 1957, s. 58; Jose Ortega Y. Gasset, *Sevgi Üstüne* (çev: Yurdanur Salman), İstanbul 2001, s. 9-11.

Sevgi aynı zamanda diğer olumlu duygularımızı beslemektedir. Sevgi olmadan güven ve bağlanma duygusu gelişmez. İnsan sevmediği bir varlığa güvenemeyeceği gibi ona bağlanamaz da. Demek oluyor ki, bütün güzel duygularımız gıdalarını sevgiden almaktadırlar. Sevginin ihmal edildiği bir din eğitiminde Allah'la kul arasındaki bir ilişki anlamsız, bayağı ve sıradan bir ilişki halinde tezâhür eder ki, böyle bir ilişki insanı kendinden beklenen aksiyona sevk edemeyeceği gibi, inancın da ibâdetin de hazzını duymaya yetmez. Hazdan yoksun olan davranışlar ise uzun ömürlü olamazlar.

Allah sevgisi gerek psikolojik olarak ve gerekse din bakımından önemli bir kavramdır.²¹ Böyle bir sevgiye ulaşmış olan insanlar sadece Allah'ı sevmekle kalmaz; O'nun bir hatırası olarak kabul ettikleri herşeyi severler. Yunus,

Elif okuduk ötürü
Pazar eyledik götürü,
Yaradılmışı hoş gördük
Yaradan'dan ötürü.²²

derken bu gerçeği dile getirmektedir. Bu noktadan hareketle Gazâlî, "Allah sevgisi kuvvetlendiği zaman Allah ile münasebeti olan en küçük şeye dahi geçer. Hatta sıkıntı, acı, elem ve kederi bile sever. Gerçek sevgi, acı duygusunu zayıflatır."²³ demektedir. Gasset de, "Özel yaşamlarımızda, sevgi ölçüsünde bereketli bir duygu yoktur; sevgi giderek doğurganlığın simgesi bile olur."²⁴ derken bu gerçeği dile getirmektedir. Böyle bir sevgiye ulaşmış insanların hiçbir şikayetleri yoktur. Onlar her halükârda şöyle söylerler:

Hoştur bana senden gelen
Ya gonca gül yahut diken
Ya hil'attır yahut kefen
Lütfun da hoş kahrın da hoş²⁵

Halis Ayhan, Leibnitz'in *İman ile Aklın Uygunluğu*, isimli eserinden konumuzla ilgili şöyle bir nakilde bulunuyor:

"Gerçek erdem, ancak Allah'ı sevmekle mümkündür. Fakat bu sevgi ateşini kalpten, nurunu akıldan alan bir sevgi olmalıdır. İşte Allah'ı bu şekilde sevebilirsek, yaptığımız işlerden, husûsî bir haz duyarız. Öyle bir an gelir ki, insan, topluluğun menfaatına hizmet etmekten daha büyük kişisel bir menfaat olamayacağını anlar. Başkalarının huzuru için çalışmaktan kendi kendini de tatmin etmiş olur.

²¹ Halis Ayhan, *Eğitime Giriş*, s. 53.

²² Ahmed Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, İstanbul 1966, II, 132.

²³ Gazâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn* (çev: A. Serdaroglu), İstanbul 1975, II, 41. Gazâlî burada duyguların bir başka transferinden bahsetmektedir.

²⁴ Jose Ortega Y. Gasset, *Sevgi Üstüne* (çev: Yurdanur Salman), İstanbul 2001, s. 8.

²⁵ Vasfi Mahir Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi*, Ankara 1968, s. 115.

Bir kere Allah'ın irâdesine boyun eğip O'nun daima en iyisini isteyeceğine inandık mı, giriştiğimiz işlerde muvaffak olup olmayacağımızın ehemmiyeti kalmaz. Yalnız yaptığımız işlerde kendi haramızı anlarız. Allah'ın yaptığı her iş bizi memnun eder."²⁶ Yeri gelmişken belirtelim ki Resûlullah da böyle dengeli bir sevgiye dikkat çekmektedir. Hz. Ali'nin, sünnetinden sorması üzerine Allah'ın resulü şöyle bir cevap vermiştir: "Marifet sermayem, akıl dinimin aslı, sevgi benim temel hareket noktamdır".²⁷

Allah sevgisi İslâm'ın nazarında bir çıkış noktası olarak görülmektedir. Olumlu her hareket, güzel olan her duygu ondan hız almakta, ondan beslenmektedir. Kulun Peygamberle ilişkileri de sevgi bağlamında ele alınmakta ve değerlendirilmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerîm'de Peygamber'e ittibâ, kaynağını Allah sevgisinden alan bir tutum olarak ifade edilmektedir. Allah, Peygamberi'ne hitâben şöyle buyuruyor: "Ey Muhammed, de ki: "Allah'ı seviyorsanız bana uyun. Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın..."²⁸ Âyetten anlıyoruz ki Peygamber'e uymak Allah sevgisiyle alakalı olup, Allah sevgisine nâil olmak da Peygamber'e uymağa bağlıdır.

Özetle diyebiliriz ki: İnsan denen varlık, bütün üstün niteliklerine, büyük medeniyetler kurmuş olmasına, teknolojik harikalar yaratmasına ve engin bilim gücüne rağmen sevgi olmadan mutluluğa erememektedir. Dinî anlayışa göre sevginin temel kaynağı ve aynı zamanda objesi ise aşkın bir varlık olan Allah'dır. Olaylar göstermiş ve göstermektedir ki, böyle bir sevgiden mahrum olan insan mutsuz, böyle bir sevgiye dayanmayan kulluk verimsizdir. Böyle bir sevgiyle beslenmeyen dünyada insan-Allah ilişkisi, insan-insan ilişkisi, insan-hayvan ilişkisi, insan-doğa ilişkisi bozulmakta, hayat çekilmez hâle gelmektedir.

Sevgiden yoksun olan insanlar özgeci duygulardan da yoksun olurlar. Özgeci duygulardan yoksun olan insanlar ise ancak kendilerini düşünürler. Bu tür insanlar zamanla bencil duyguların esiri haline gelirler. Bunların kendi çıkarları, kendi hevâ ve hevesleri için yapamayacakları kötülük yoktur. Kur'an'da bunlardan "hevâ ve hevesini kendine tanıdın"²⁹ insanlar olarak bahsedilmektedir. İnsanlara, hayvanlara ve doğaya zarar veren hep bunlardır. Tabiat bunlar eliyle bozulur; çevre bunlar marifetiyle çöplük haline dönüşür. Yüreklere sevgi dolu insanların, insanlığa kazandırdığı ne kadar güzellik ve yarar varsa, sevgisiz insanların vereceği o kadar çirkinlik ve zarar vardır. O halde bütün eğitimcilerin

²⁶ Leipnitz, *İman ile Aklın Uygunluğu*, s. 7. den naklen Halis Ayhan, *Eğitime Giriş*, s. 63, 64.

²⁷ Gazâlî, *İhyâ*, IV, 648. Gazâlî'nin kitabına aldığı bu hadisi Kadı İyaz zikretmiştir.

²⁸ Âl-i İmran, 3/31. Zeynuddin el-İrakî hadisin herhangi bir isnadını bulamadığını bildirmektedir. Bkz. *el-Muğnî an hamli'l-esfâr*, Beyrut 1983, IV, 361, 1. nolu dipnot.

²⁹ Bkz. el-Furkan, 25/43; el-Câsiye, 45/23.

hummalı bir gayret ve el birliğiyle sevgiye yönelmeleri ve yöneltmeleri gerekmektedir. Allah sevgisinin bu gayrette ayrı bir yeri vardır.

B. Transferin Tanımı, Çeşitleri ve Önemi

1. Transferin Tanımı: Transfer, sözlük anlamı itibarıyla bir yerden başka bir yere taşıma veya götürme eylemi, bir kimsenin herhangi bir hakkını bir başkasına aktarmasını sağlayan edim³⁰; bir hesabı başkasının hesabına, bir nesneyi bir yerden öbür yere geçirme, aktarma, geçme, olarak tanımlanmaktadır.³¹

Öğrenmede transfer (geçiş) ise, kazanılan bilgi, anlayış ve hünerlerin belli bir alan içinde kalmayarak başka alanlara yayılıp etkide bulunması olayı; yerleşmiş bir alışkanlık, beceri veya ülkünün benzeri başka alışkanlık, beceri, düşünce veya ülkülerin öğrenilmesinde yardımcı olması hali³², anlamlarına gelmektedir. Buna göre herhangi bir konuda elde edilen bilgilerin bir başka konuda yardımcı olmasına geçiş yoluyla öğrenme (transfer) denmektedir.³³ Biz bu çalışmamızda transfer anlamında "aktarma" ve "geçiş" kelimelerini de kullanacağız.

2. Transferin Çeşitleri: İki çeşit transfer vardır: Olumlu (pozitif) transfer, olumsuz (negatif) transfer.

a) Olumlu (pozitif) transfer, daha önce öğrendiklerimizin yeni öğrendiklerimizi kolaylaştırmasına, yani olumlu katkıda bulunmasına denmektedir. Basketbolun hentbolu kolaylaştırması gibi.

b) Olumsuz (negatif) transfer, daha önce öğrendiklerimizin yeni öğrendiklerimize karşı engelleyici, zorlaştırıcı olmasına denmektedir.³⁴ Tek veya iki parmakla daktilo yazmayı öğrenmiş olmanın on parmakla bakmadan yazmayı zorlaştırması gibi.

Görüldüğü gibi öğrenmenin aktarılması (transfer of training) olarak adlandırılan bu olayın öğrenmeye katkısı olduğu gibi zararı da olabilmektedir.³⁵ Bundan dolayı eğitimcilerin bu durumu göz önünde bulundurarak, öğrettiklerini, sağlıklı ve yeni öğrenmeleri kolaylaştırıcı bir şekilde öğretmeleri gerekmektedir.

3. Transferin Önemi: İnsanoğlu dünyaya geldiğinde kısıtlı bir donanıma sahiptir. Birkaç refleks hareket dışında yapabileceği hiçbir şey yoktur. Hiç bir bilgiye sahip değildir. Kur'an'da onun bilgisizliği şu ifadelerle dile getirilmektedir:

³⁰ *Meydan Larousse*, İstanbul 1973, XII, 260.

³¹ Mustafa Nihat Özön, *Türkçe-Yabancı Kelimeler Sözlüğü*, İstanbul 1962, s. 227.

³² Ruşen Alaylıoğlu ve diğer., *Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü*, s. 238.

³³ Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, İstanbul 1994, s. 161.

³⁴ Morgan, *Psikolojiye Giriş*, s. 115; Lutfi Öztabağ, *Psikolojide İlk Adım*, İstanbul 1970, s. 137.

³⁵ Morgan, *a.g.e.*, s. 115.

“Allah sizi annelerinizin karnından hiç bir şey bilmez bir halde çıkarmıştır. Belki şükredersiniz diye size kulak, göz ve kalp vermiştir”.³⁶

Böyle bir yetersizlik içinde dünyaya gelen insan bir uyum problemiyle karşı karşıyadır. Karşısına çıkan bu problemi çözmek, yani hayata uyum sağlayabilmek için devamlı öğrenmek, bilgi ve beceri sahibi olmak zorundadır. Bu zorunlulukla her gün yeni şeyler öğrenir; birçok öğrenme durumlarıyla karşı karşıya gelir. Bu öğrenme sürecinde öğrencinin karşısına çıkacak olan en büyük imkân aktarma (transfer)dir. “Eğitimciler her zaman aktarma konusuna önem vermişlerdir.” diyen Morgan, aktarmanın olmadığı yerde eğitimin anlamını kaybedeceğine işaret etmektedir. Ona göre eğitimdeki temel düşünce, bir düzeyde yapılan öğrenmenin insanı daha üst düzeydeki bir öğrenmeye hazırlamasıdır. Bu nedenle bazı üniversitelerdeki dersler diğer bazı dersler için “öngerek” kabul edilmiştir.³⁷

Eğitimin temel amaçlarından biri, öğrencinin, okuldaki öğrendikleriyle şimdiki problemlerini çözebilmesini ve gelecek hayata hazırlanmasını sağlamaktır. Bir başka ifade ile çocuğun okulda elde ettiği bilgi, beceri ve tutumları, yeni durumlarla karşılaştığında kullanabilme yeterliğine ulaşmasıdır.³⁸ Bunlar ise geniş ölçüde bir aktarmayı ifade eder.

Transfer (aktarma-geçiş) olayında benzerlikler önemlidir. Bunlar, muhtevanın benzerliği, tekniklerin benzerliği ve prensiplerin benzerliği olarak ele alınmaktadır.³⁹ Morgan’a göre uyarıcı benzerliği ile davranım benzerliği olumlu (pozitif) aktarmayı kolaylaştırmaktadır.⁴⁰

Din eğitim ve öğretiminde de transferin önemi tartışılmazdır. Kur’an’da temel ilke bir bilgidен bir başka bilgiye, özellikle de fizik bilgidен metafizik bilgiye ulaşmaktır; ulaştırmaktır. Bu ilkedен hareketle Kur’an, bir taraftan Kur’an okumayı emrederken diğer taraftan kâinat kitabını ve nefsi okumayı emretmektedir. Çünkü o kitapta öyle bilgi ve belgeler mevcuttur ki insan o bilgi ve belgelerden başka bilgilere ulaşma imkânına sahiptir. Nitekim Kur’an’da bu bilgi ve belgelerden bahisle şöyle buyrulmaktadır: “O’nun hak olduğu meydana çıkınca-ya kadar varlığımızın belgelerini onlara hem dış dünyada ve hem de kendi içlerinde göstereceğiz...”⁴¹ Bu âyete göre hem dış dünyada, hem de bizzat insanın kendisinde öyle bilgi ve belgeler arşivlenmiştir ki bunları elde eden insan bu bilgilerden Allah bilgisine ulaşabilir. Kur’an’da dış dünya ile ilgili pek çok âyet mevcuttur. Bunlardan birkaç örnek verelim: “De ki: “Yeryüzünde dolaşın. Al-

³⁶ En-Nahl, 16/78.

³⁷ Morgan, *a.g.e.*, s. 118.

³⁸ İbrahim Ethem Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, Ankara 1996, s. 327.

³⁹ Öztabağ, *Psikolojide İlk Adım*, s. 138.

⁴⁰ Morgan, *Psikolojiye Giriş*, s. 117.

⁴¹ Fussilet, 41/53.

lah'ın yaratmaya nasıl başladığını bir görün. İşte Allah aynı şekilde âhiret yaratmasını da gerçekleştirecektir..."⁴² Burada bir taraftan Allah'ın dünyayı nasıl yarattığı ile ilgili bilgiden âhiretin yaratılmasına geçiş öngörülürken, diğer taraftan Allah bilgisine ulaşma öngörülmektedir. Başka örnekler: "And olsun ki, gökte burçlar meydana getirdik. Onları, bakanlar için zinetlendirdik. Onları kovulmuş her şeytandan koruduk. Fakat kulak hırsızlığı yapan olursa, parlak bir ateş onu kovalar. Yeri yaydık. Oraya sabit dağlar yerleştirdik. Orada her şeyi bir ölçüye göre bitirdik. Orada hem sizin için hem de rızıkları size ait olmayanlar için geçimlikler meydana getirdik. Hazinesi bizim katımızda olmayan hiçbir şey yoktur. Biz onu ancak belli bir ölçüye göre indiririz."⁴³ "Bu insanlar, devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yerin nasıl yayıldığına bir bakmazlar mı?"⁴⁴

Bunlar dış dünya ile ilgili pek çok örnekten sadece birkaçıdır. İnsanın kendisiyle ilgili olarak da şöyle buyuruyor: "Öyleyse insan neden yaratıldığına bir baksın."⁴⁵ "İnsan yiyeceğine bir baksın."⁴⁶

Bu âyetleri sıralarken şunu da ifade etmeliyiz ki Kur'an'ın temel ve nihâî amacı evren ve insanla ilgili somut bilgiler vermek ve orada kalmak değil, bu bilgilerden Allah bilgisine geçişi sağlamaktır. Bu geçişi (transfer) sağlayamayan bilgi istenen, beğenilen bir bilgi değildir. Bu bilgilerle transfer olayını gerçekleştiremeyen insanlar için Kur'an'da şöyle bir ifadeye şahit oluyoruz: "Bu, Allah'ın va'di. Allah verdiği sözden caymaz; fakat insanların çoğu bilmezler. Onlar, dünya hayatının görünen kısmını bilirler..."⁴⁷ Bütün bilgilerine rağmen istenen transferi sağlayamayan insanlar için bir başka ifade de şöyledir: "Ey Muhammed, hevâ ve hevesini tanı edinen, bilgisi olduğu halde Allah'ın şaşırttığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünü perdelediği kimseyi gördün mü?..."⁴⁸

Buraya kadar yazdıklarımızın özeti şudur: İnsanlar hayata uyum sağlamak, problemlerini çözmek için bilgi ve tecrübeye muhtaçtır. Onların öğrenmek zorunda olduğu bu bilgiler sınırsızdır. Bu itibarla da her bilgiyi sıfırdan öğrenmeleri imkânsızdır. Bu durumda en çıkar yol, yeni bir bilgiyi öğrenirken eski bilgi ve tecrübelerden yararlanmak yani bilgiler arasında geçişi sağlamaktır. Buna "öğrenmede transfer" adı verilmektedir.

⁴² cl-Ankebût, 29/20.

⁴³ cl-Hicr, 15/16-21.

⁴⁴ cl-Ğâşiyeye, 88/17-20.

⁴⁵ et-Tarik, 86/5.

⁴⁶ Abese, 80/24.

⁴⁷ er-Rûm, 30/97.

⁴⁸ cl-Câsiye, 45/23.

Din eğitim ve öğretiminde temel prensip insanın fizik bilgidен bir aşkın varlığın bilgisine ulaşmasıdır ki İslâm'da buna Allah bilgisi (marifetullah) denmektedir.

C. Duyguların Transferi

Şöyle bir soru sorulabilir: Bilgiler gibi duyguların da transferi mümkün müdür? Yine sevgiyi baz alacak olursak, sevginin beslenip geliştirilmesi, bir varlıktan bir başka varlığa aktarılması (transfer) mümkün müdür? Keza bir duygudan başka bir duyguya geçebilir miyiz? Bu sorulara verilecek cevap "evet"dir. Nasıl ki bir bilgidен bir başka bilgiye, evrenin bilgisinden Allah bilgisine ulaşabiliyorsak, bir duygudan başka bir duyguya, kişinin duygusundan başka birinin duygusuna geçiş (transfer) yapabiliriz. Bunu şu âyete dayanarak söyleyebiliyoruz: "Hac ibâdetinizi bitirdiğinizde, babalarınızı andığınız gibi, hattâ ondan daha kuvvetli bir anışla Allah'ı anın..."⁴⁹

İslâm'dan önce Araplar kendilerine göre hac ibâdetlerini yapar; sonra Mina'da durarak atalarının özel günlerinden bahseder, onları övgü dolu sözlerle yad ederlermiş. Bu âyet-i kerîmede ise yeni bir anlayış ve tutumla müslümanların o eski âdeti kaldırarak, onun yerine Mina'da Allah'ı zikir ile meşgul olmaları istenmektedir.⁵⁰

Âyet-i kerîmede iki transferden bahsetmek mümkündür. Bunlardan birincisi İslâm öncesi Arapları'nın ataları ile ilgili olarak gösterdikleri bir tutum ve davranışın, Allah'la ilgili bir tutum ve davranış haline dönüştürülmesidir ki, biz buna fiilî aktarma (transfer) diyebiliriz. İkincisi ise İslâm öncesi Arapları'nın, atalarını büyük bir coşku içinde içtenlikle andıkları gibi, müslümanların da aynı coşku ve samimiyet içinde, hattâ onlarınkinden daha kuvvetli olarak Allah'ı anmaları gereğidir ki buna da duygusal aktarma diyebiliriz. Âyette geçen "zikir-anma" kelimesi, hiç bir nimetle kayıtlı olmaksızın bir muhabbetin, bir olgun aşkın eseridir.⁵¹ Öyle ise konumuz açısından üzerinde durulması gereken husus Allah'ı anarken müslümanların ulaşması gereken bir duygu yoğunluğu ve bir içtenliktir. Bu yoğunluk ve içtenliğe ulaşamayan bir anış (zikir) Allah'la kul arasındaki ilişkiyi beklenen düzeye ulaştıramaz. En içten, en yoğun anma, insanın atalarını anması olarak düşünülürse yapılacak iş, bir teşbihle konuyu açıklığa kavuşturmak ve o insanlar atalarını nasıl andırlarsa sizler de onların andıkları gibi, hattâ onlarınkinden daha ziyade bir şevk, muhabbet ve samimiyetle Allah'ı anınız, demektir. Bu ifadeleri eğitim açısından değerlendirecek olursak şöyle bir sonuca ulaşmamız mümkündür: İnsanların, atalarını sevmeleriyle Allah'ı sevmeleri arasında

⁴⁹ el-Bakara, 2/200.

⁵⁰ Bk. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1992, II, 58; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1998, I, 348.

⁵¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 446.

orantısız bir ilişki vardır. Buradan hareketle, atalar sevgisinden Allah sevgisine transfer mümkündür, diyebiliriz.⁵² Çünkü biz biliyoruz ki, sevgi, nesnesi olan sevgiliye doğru bir göçtür; bir göçtür.⁵³

Duygusal geçişleri iki başlık altında ele alabiliriz: 1- Bir Varlıktan Bir Başka Varlığa Geçiş, 2- Bir Duygudan Bir Başka Duyguya Geçiş.

1. Bir Varlıktan Bir Başka Varlığa Geçiş

Bir varlıktan bir başka varlığa duygu transferini bir bahçıvan yöntemiyle açıklayabiliriz. Bir bahçıvan elindeki herhangi bir fideyi -bu bir tohum da olabilir- önce, "meştele", "fidelik" veya "sera" diyebileceğimiz ve çok uygun şartlarda hazırlanmış bir yere diker. Onun orada en güzel bir şekilde beslenip büyümesi için elinden gelen gayreti gösterir. İhtimamla beslenen bu fide belli bir olgunluğa ulaştığında bahçıvan tarafından yerinden alınarak aktarılması düşünülen yere aktarılır.

Duygularımızı da bu yöntemi kullanarak bir varlıktan başka bir varlığa aktarabiliriz. İnsandan Allah'a duygu transferini düşünelim. Burada da sevgiyi baz alalım. Çünkü yukarıda da gördük ki bir kul için Allah sevgisi hayatı bir önemi hâzirdir. Sevgi hem çocukta ilk uyanan önemli duygulardan biridir; hem diğer bütün olumlu duyguların kendisinden beslendiği bir kaynaktır ve hem de varlıklar arasındaki özellikle de Allah'la kul arasındaki kaçınılmaz ilişkilerin düzeyli bir ilişki olmasını sağlayan temel duygudur. Bu itibarla din eğitiminde çözülmesi gereken önemli bir problemdir. Belki de günümüz insanı bu problemin sağlıklı bir şekilde çözülememiş olmasının sıkıntısını yaşamaktadır. Kur'an-ı Kerim "Onlar Allah'ı hakkıyla takdir edemediler."⁵⁴ derken bu probleme işaret etmektedir. Bu işaret aynı zamanda din eğitimcilerinin eğitim etkinliklerinde bulunurken dikkat etmeleri gereken önemli bir noktayı da göstermektedir. Bu önemli nokta ise Allah'la kul arasındaki sevgi bağına geliştirmek ve güçlendirmektir. Zira Gasset'in ifadesiyle, "Sevdiğiniz Tanrı'ya bedeninizin uzantısı olan bacaklarınızla yürüyerek ulaşamazsınız; gene de O'nu sevmek, O'na doğru gitmek demektir. Sevdiğimizde içimizdeki dinginliği ve sürekliliği terk ederek gerçekten o nesneye doğru göç ederiz."⁵⁵

Bu nasıl olur? Çocukta Allah sevgisinin tesisi, gelişmesi ve güçlendirilmesi nasıl temin edilecektir?

⁵² Tersine bir geçişten de bahsedilebilir. Fakat çocuk için somuttan soyuta ilkesini de göz önünde bulunduracak olursak, en ideal duygu geçişi atalar sevgisinden Allah sevgisine geçiştir, diyebiliriz.

⁵³ Gasset, *Sevgi Üstüne*, s. 10-13.

⁵⁴ el-Hac, 22/74.

⁵⁵ Gasset, *a.g.e.*, s. 11.

Bu problemi çözerken tâbi olacağımız ilke tabiatıyla somuttan soyuta ilkesidir. Çünkü çocuk için kullanabileceğimiz en uygun ilke bu ilkedir.⁵⁶ Uygulayacağımız yöntem ise yukarıda örneğini sunduğumuz bahçivan yöntemidir. Bu yöntemin pedagojik ifadesi, bir duyguyu -burada sevgi- somut bir ortamda geliştirip olgunlaştırmak ve oradan soyut bir ortama aktarmaktır. Sevginin beslenip gelişebileceği en uygun ortam neresidir, diye bir soru sorulabilir. Hemen belirtelim ki çocukta sevginin beslenip gelişebileceği değişik ortamlar sayılabilir. Bu ortamlar içinde en uygun olanı aile ocağı, ana kucağıdır.

Fonksiyonu itibarıyla aile ocağının önemine işaret eden Resûlullah şöyle buyurmaktadır: “Her doğan fitrat üzere doğar. Fakat çocuğun annesi ve babası onu kendi dinlerine döndürürler. Yahudi iseler Yahudi, Hıristiyan iseler Hıristiyan ve Mecûsî iseler Mecûsî yaparlar.”⁵⁷ Bu hadis bize eğitimin imkânını gösterdiği gibi, anne ve babanın bu eğitimdeki fonksiyonunu da belirtmektedir. Buradan hareketle diyebiliriz ki: Çocuğun eğitiminde kurum olarak en etkin kurum aile, aile içinde en etkin kişiler ise anne, babadır. Çocuğun duygusal gelişimiyle ilgili olarak en etkin kişinin anne olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü çocuk duygusal beslenme açısından anneye herkesten fazla muhtaçtır. Anne sevgisi öyle bir sevgidir ki, bazı düşünürler bu sevgiyle Tanrı sevgisi arasında olumlu bir bağ kurmuşlardır.⁵⁸ “Anne mekteptir” özdeyişi annenin bu önemine işaret etmektedir. Öyle ise diyebiliriz ki anne ile çocuk arasındaki ilişkinin düzeyi eğitim-öğretim, özellikle de duygusal gelişim açısından hayatî bir önemi hâizdir. Çocukta sevginin sağlıklı bir şekilde oluşup gelişebilmesi için bu düzeyli ilişkiye ihtiyaç vardır. Anneyle çocuk arasında olması gereken düzeyli ilişki, çocuğun, annesinin yüzünü yeterince görebildiği, kokusunu yeterince alabildiği, sesini yeterince duyabildiği, sıcaklığını yeterince hissedebildiği ve en önemlisi sütünü yeterince alabildiği ilişkidir.

Burada önemine binâen çocuğun anne sütüyle beslenmesi konusunda birazcık durmak istiyoruz. Bilindiği gibi süt alma süresi Kur’ân’a göre de modern pedagojiye göre de iki yıldır.⁵⁹ Anne sütü çocuğun bedensel beslenmesinde olduğu gibi ruhsal beslenmesinde de önemlidir. İslâmî düşünceye göre anne sütünün, çocuğun kişilik ve karakter gelişiminde önemli etkisi vardır. İslâm bilginleri, Peygamberimizin “Alınan sütle benzeme hasil olur”⁶⁰ şeklindeki bir ifadesine dayanarak çocuğun kişilik ve karakterinin sağlıklı bir şekilde oluşabilmesinin aldığı gıdaya özellikle de anne sütüne bağlı olduğu sonucuna varmışlar-

⁵⁶ Namık Kemal Önder, *Öğretimde Program, İlke ve Yöntemleri*, İstanbul 1992, s. 52.

⁵⁷ Buhârî, “Tefsir”, 30; Müslim, “Kader”, 23.

⁵⁸ Bk. Abraham Maslow, *İnsan Olmanın Psikolojisi* (çev: Okhan Gündüz), İstanbul 2001, s. 50.

⁵⁹ el-Bakara, 2/233; İbrahim Canan, *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye*, İstanbul 1984, s. 78; Mustafa Öcal, *Din Eğitim ve Öğretiminde Metodlar*, Ankara 1990, s. 63.

⁶⁰ Ali el-Mutlakî, *Kenzü'l-ummâl*, Haydarâbâd 1312, III, 244; İbn Hacer, *el-Metalîbü'l-âliye*, II, 79.

dır. Bu düşünceden hareketle ahmak kadınların süt annesi olarak seçilmesi yasaklanmıştır.⁶¹ İş bu yasakla kalmamış süt annesi olmaya layık olan örnek kabilelere de işaret edilmiştir. Resûlullah'ın Müzeyne kabilesini, süt anneliğe elverişli bir kabile olarak göstermesi bu cümledendir. Çünkü bu kabile, güvenilir, ehl-i emânet insanlardan oluşmaktadır.⁶² "Süt devresinde verilen süt, tabiat ve karakteri değiştirir" anlayışı, müslümanları seçici davranmaya itmiş, süt annesi olacak kadınların temiz bünyeli, asil, helâlden beslenen, akıllı, dindâr ve güzel ahlâklı olmaları şartı aranmıştır.⁶³

Çocuk, annesiyle kurduğu sağlıklı bir ilişkiyle istenen sevgi yoğunluğuna ulaşabilir.⁶⁴ Din eğitimcilerine düşen görev, somut bir ortam olarak kabul ettiğimiz aile ocağı ve anne kucagında gelişen bu duyguyu Allah'a transfer etmek, Allah sevgisi haline getirmektir. Bu geçiş sağlanabildiği takdirde çocukla Allah arasında sevgi merkezli sıcak bir ilişki kurulabilecek, anne sevgisi halindeyken Allah sevgisi haline dönüşen sevgi ise böylece sonsuzlaşıp evrenselleşecektir. Ancak böyle bir sevgiye sahip olan insanlar inanmanın ve o inancın gereğini yerine getirmenin hazzını, getirememenin elemi yaşarlar. Böyle bir durumda Allah adına yapılan herşey bir angarya olmaktan çıkar, içtenlikle ve zevkle yapılan bir görev haline gelir. Allah kavramı, kendisinden uzak durulması gereken bir korku kaynağı olmaktan kurtulur; kendisine yaklaşılması, güvenilmesi ve her halükârda kendisine sığınılması gereken bütün güzel sıfatlarla muttasıf sevgi kaynağı bir kavram haline gelir.

Yukarda ifade etmeye çalıştığımız mutlu sonuca ulaşamadığı takdirde sadece korku ve itaate dayalı bir tutum ortaya çıkar ki bu, çocukla Allah arasındaki ilişkiyi istenen düzeye ulaştırılmaz. Benimseme yerine zora dayalı bir kulluk ilişkisi, sağlıklı bir kulluk ilişkisi değildir. Haz duygusunun kaybolduğu böyle bir durumda yeterli sevgiden mahrum kalan çocuk, gerek o anda ve gerekse yetişkinlik devresinde, himâyesine sığınacağı, sonsuz güven duyacağı, sevgiyle yaklaşacağı bir sığınak bulamaz. En küçük bir etki karşısında yıkılır; bedbaht olur. Olaylar karşısında direncini kaybeder. Hayatında gelecek endişesi ve korku egemen hale gelir.

Bu yöntemle sevgi Allah'a transfer edilebileceği gibi insanlara, hayvanlara, doğaya da transfer edilebilir.

⁶¹ İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-âliye*, II, 79; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, Beyrut 1967, IV, 262.

⁶² İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-âliye*, II, 80.

⁶³ Daha fazla bilgi için bk. İ. Canan, *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye*, s. 96, 97, v.d.

⁶⁴ Bu arada kalıtım gerçeğini unutmamak gerekir.

2. Bir Duygudan Bir Başka Duyguya Geçiş

Genel eğitimde olduğu gibi din eğitim ve öğretiminde de bir duygudan bir başka duyguya geçiş (transfer) mümkündür. Bunu adalet duygusuyla düzen ve tertip duygusunu baz alarak açıklamaya çalışalım.

Din eğitim ve öğretiminde, çocukta ilk uyandırılacak duygulardan biri de adalet duygusudur. Çünkü bu duygu, İslâm eğitim ve öğretiminin hareket noktalarından biridir. Çünkü adalet genel anlamı itibarıyla bir şeyi layık olduğu yere koymak demektir.⁶⁵ Allah'ı layık olduğu yere koymak, insanları layık oldukları yere koymak, hayvanları ve doğayı layık oldukları yere koymak. Bu duygudan yoksun olan çocuklar veya yetişkinler eşya ve olayları layık oldukları yere koyamazlar. Eşya ve olayları layık oldukları yere koyamayanlar Allah'ı da layık olduğu yere koyamazlar. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ı layık olduğu yere koyamayan insanlardan bahisle şöyle buyurulmaktadır: "(Onlar), 'Allah beşere hiçbir şey indirmemiştir' demekle Allah'ı hakkıyla takdir edemediler."⁶⁶ Âyette geçen "kadr" kelimesi, bir şeyin ne olduğunu iyice bilmek, takdir etmek, anlamlarına gelmektedir. Bu durumda "Onlar Allah'ı hakkıyla takdir edemediler" ifadesi, "Onlar layıkıyla Allah'ı takdir edemediler; O'nu gereği gibi bilemediler; O'na gereğince saygı gösteremediler."⁶⁷ Şeklinde anlaşılabilir. Açıktır ki, Allah'a gereğince saygı gösterememek, O'nu layık olduğu yere koymamak adaletsizliktir.

Adalet kâinattaki düzenin temel kanunudur. Varlıklar, eşya ve olaylar doğru değerlendirilemediği, konmaları gereken yere konmadığı takdirde hayatın düzeni bozulur; güzelle çirkin, doğru ile yanlış, hayır ile şer yer değiştirebilir; haksız haklı yerine geçebileceği gibi, haklı haksız yerine düşebilir. Bu ise bir anarşinin, bir kaosun bir zulmün habercisidir.

İslâm eğitim ve öğretiminde adalet duygusunun önemli bir yeri vardır. Bu sebeple Kur'an'ın birçok âyetinde adalet konusuna dikkat çekilmektedir. Bu cümleden olarak şöyle buyurulmaktadır: "Allah, size mutlak olarak şunları emrediyor: Emaneti ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi..."⁶⁸ Âyette İslâm'ın temel prensiplerinden iki tanesine dikkat çekilmektedir: Emaneti ehline vermek; adaletli davranmak. Bir şeyi ehline vermek o şeyi layık olduğu yere koymaktır. Bu da bir adalettir; âdil davranıştır.

İslâmî düşünceye göre adalet kavramı evrensel bir kavramdır. Bütün insanlara, hattâ bütün varlıklara karşı gözetilmesi gereken bir tutumu ifade etmektedir. Muhatabımız iyi olabilir; kötü olabilir. Güçlü olabilir; zayıf olabilir. Müslü-

⁶⁵ Yaşar Fersahoğlu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, İstanbul 1996, s. 559.

⁶⁶ el-En'âm, 6/91.

⁶⁷ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, III, 196.

⁶⁸ en-Nisâ, 4/58.

man olabilir; gayr-ı müslim olabilir. Siyah olabilir; beyaz olabilir. Sevdiğimiz bir kimse olabileceği gibi, sevmediğimiz, nefret ettiğimiz bir kimse de olabilir. Kim ne olursa olsun ona âdil davranmak görevimizdir. Bazı hallerde duygularımız bizi zorlayabilir. Sevdiğimiz, korumak ve kollamak istediğimiz bir kimseye farklı, sevmediğimiz, nefret ettiğimiz bir kimseye farklı davranmak isteyebiliriz. Bu konuda baskı ve zorlama altında da kalabiliriz. Bütün bunlara rağmen adaletle davranmak zorundayız. Böyle bir davranış, adalet duygusu gelişmiş insanlar için hiç de zor bir iş değildir.

Zulmü alkışlayamam, zâlimi asla sevemem;
Gelenin keyfi için geçmişe kalkıp sövemem.
Adam aldırma da geç git, diyemem, aldırırım.
Çiğnerim, çiğnenirim, hakkı tutar kaldırım,⁶⁹

mısraları böyle bir duygunun ifadesidir. Kendilerinde adalet duygusu gelişmiş olan insanlar sonucun ne getireceğini düşünmezler. Onlarda sadece adaletle davranmanın verdiği bir haz duygusu vardır. Adalet için acı çekmekten bile haz duyarlar. Büyük medeniyetler de böyle insanların omuzlarında yükselir.

Dedik ki: Her halükârda adaletle davranmak gerektiğini vurguladık. Bununla ilgili olarak Mâide sûresinde şöyle buyurulmaktadır: “Ey inananlar, Allah için adaletle şahitlik edenler olun. Bir topluluğa karşı duyduğunuz kin, sizi adaletten saptırmasın. Adaletli olun. Bu, Allah korkusuna daha çok yakışan (bir davranış)dır. Allah’a isyandan sakının. Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilendir.”⁷⁰

Görüldüğü gibi, başkalarının haklarıyla ilgili karar ve davranışlarımızda hislerimize yer yoktur. Çünkü adaletin dini, dili, ırkı, mezhebi, mektebi, meşrebi yoktur. Yukarıda da söylediğimiz gibi adalet İslâm nazarında evrensel bir kavramdır. Bir günlük adaleti, altmış yıllık ibadetten efdal⁷¹ sayan, “Kıyamet gününde Allah’ın en çok sevdiği ve kendisinin meclisine en yakın insan âdil imam (devlet başkanı)dır. O gün Allah’ın en çok kızdığı ve kendisinin meclisine en uzak insan da zâlim imam (devlet başkanı)dır.”⁷² buyuran peygamber bu dinin peygamberidir.

Bir insanın adaleti kendi şahsı için savunması ve gözetmesi yeterli değildir. Adalet duygusu gelişmiş olan insanlar adaleti başkaları için de savunur ve gözetirler. Şöyle buyuruluyor: “Ey inananlar, kendiniz, anne-babanız ve yakınlarınız aleyhinde bile olsa, Allah için şahitler olarak adaleti ayakta tutun, (onlar) ister zengin olsun, ister fakir olsun. Çünkü Allah onlara daha yakındır. Öyleyse

⁶⁹ Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, İstanbul 1987, s. 361-362.

⁷⁰ el-Mâide, 5/8.

⁷¹ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 58.

⁷² Tirmizî, “Ahkâm”, 4.

adaletten dönüp hevâ (tutkuları)nıza uymayın. Eğer dilinizi eğip büker (sözün geveler) ya da yüz çevirirseniz, şüphesiz Allah yapmakta olduklarınızdan haberi olandır".⁷³

Bütün bunlar, insanın gelişmiş bir adalet duygusuna sahip olmasını gerekli kılıyor. Bu nasıl olur? Bir insanın gönlünde adalet duygusunu nasıl tesis edebilir; nasıl geliştirebiliriz? Biz bu konuda da transfer yönteminden yararlanılabileceğini düşünüyor; hattâ gerekli görüyoruz. Bilindiği gibi eğitim-öğretimde somuttan soyuta geçiş ilkesi herkesçe benimsenmiş önemli bir ilkedir.⁷⁴ Biz bu ilkeden hareketle çocukta adalet duygusunu geliştirebiliriz. Şöyle ki: Soyut bir kavram olan adalet duygusuna somut varlıklar üzerinde geliştireceğimiz bir başka duygudan geçebiliriz. Meselâ bu duygu düzen-tertip duygusu olabilir. Düzen-tertip duygusunu somut varlıklar üzerinde geliştirdikten sonra bunu adalet duygusuna aktarabiliriz. Çünkü aynen adalet duygusu gibi düzen-tertip duygusu da bir şeyi yerine koymaya dayanan bir duygudur. Anne, baba ve öğretmen, küçük yaşlardan itibaren çocuğa, kullandığı eşyayı yerine koymayı öğretiyor, bu öğrenme de bir tutum haline geliyorsa çocukta düzen-tertip duygusu gelişiyor demektir. Çocuk, sabahleyin kalktığında pijamasını düzenli bir şekilde yerine koyuyor; kitap ve defterlerini, kalemini, pergelini, kalemtraşını, silgisini ve diğer gereçlerini aynı itinâ ile çantasına yerleştiriyorsa, yemeğini vaktinde yiyor; dersine vaktinde çalışıyor; yatağına vaktinde gidiyor; dişlerini vaktinde ve muntazam bir şekilde fırçalıyorsa, diş fırçasını ve macunu yerlerine koyuyorsa; özetle çocuk, düzenli, tertipli olmaktan haz, düzensiz ve tertipsiz olmaktan elem duyuyorsa eğitim amacına ulaşıyor; çocukta düzen-tertip duygusu gelişiyor demektir.

Çocukta gelişen düzen-tertip duygusunu adalet duygusuna aktarmak mümkündür ve daha da kolaydır. Sözü şöyle bağlayabiliriz: Adalet duygusuyla, düzen-tertip duygusu arasında doğru orantılı bir ilişki mevcuttur.

D. Tersine Transfer Mümkün müdür?

Pedagojik kurallara uygun olan transfer her ne kadar somuttan soyuta ise de, soyuttan soyuta veya soyuttan somuta geçişler de her zaman mümkündür. Çocuk için en doğru olan ilke somuttan soyuta ilkesidir. Çünkü öğrenmenin şartlarından biri de çocuğun duyu organlarını öğrenme etkinliğine katmaktır. Ne kadar çok duyu organını öğrenme etkinliğine katabilirsek başarımız o kadar artar. O halde çocuk, konuyla ilgili durumları görmeli, sesleri işitmeli, eşya ve araçları eline alıp incelemeli, dokunmalı ve koklamalıdır. Böyle bir prensipten hareket eden öğretmen, öğretme konusunu bizzat yerinde inceletmeli ve izletmelidir. Sözün özü öğretimde geçerli olan şey, somut olan eşya olay ve varlıklardan

⁷³ en-Nisa, 4/135.

⁷⁴ Önder, *Öğretimde Program*, s. 52.

giderek soyut olan kavramlara geçmektedir.⁷⁵ Duyularımızın öğrenmeyle yakından ilgili olduğunu biliyoruz. Bu itibarla bu konuda da somuttan soyuta hareket etmek gerektiğine inanıyoruz. Kur'an'ın her vesileyle insanların dikkatini kâinata çekmesini başka türlü izah edemeyiz. Din eğitimcilerinin özellikle imanla ilgili çalışmalarında bu konuya özel itina göstermeleri gerekmektedir. Allah'a iman konusu bu bakımdan önem arz etmektedir. Eğitimciler bu önemi farkedemez, çalışmalarında Kur'an'ın dikkat çektiği hususları ihmal ederlerse hiç de istenmeyen durumlarla karşılaşabilirler.

Kur'an'a göre insanın yaratılış amacı Allah'a kulluktur.⁷⁶ Kulluk duygusu ile ilgili olarak Kur'an'ın ilk sûresinde, "(Allahım), ancak sana kulluk eder ve ancak senden yardım dileriz"⁷⁷ buyurulmaktadır. Bir başka sûrede ise, "Allah'a kulluk edin; O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın..."⁷⁸ emri vardır.

"Ancak sana kulluk eder ve ancak senden yardım dileriz."; İfadesinde "ancak" kelimesinin altı çizilmeli, inanç eğitimi ona göre verilmelidir. Bu, şu demektir: Allah'ım, ne pahasına olursa olsun, senden başka hiçbir varlığa kul köle olmam. Ancak sana kulluk ederim ve ancak senden yardım dilerim.

Burada konumuz açısından iki ince nokta vardır. Bunlardan birincisi, "ancak sana" anlamına gelen "ıyyâke" lafzıdır. Allah, bununla insanın, sadece kendisine kulluk etmesini ve sadece kendisinden yardım dilemesini istemektedir. İkincisi ise kulluk ile yardım arasında bir ilişkinin kurulmasıdır. Çünkü biz biliyoruz ki, tedbir alınmadığı takdirde insan, kim kendini besliyor, kim kendine yardım ediyorsa onun kulu, kölesi durumuna düşebilir. "Elini uzatan ayağını uzatamaz" özdeyişi bu psikolojiyi doğrulamaktadır.

Nisâ sûresinin 36. âyetinde, ancak Allah'a kulluk konusunda daha açık ve kesin bir yasakla karşılaşırız: "O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın..." Kur'an'da konuyla ilgili pek çok âyetin bulunması konunun önemini göstermektedir.

Din eğitimcileri, insanda Allah'a kulluk duygusunu geliştirirlerken dikkat çekilen hususlarda ihmal gösterirlerse telâfisi mümkün olmayan yanlışlara sebep olabilirler. Bu yanlışların en tehlikelisi tersine bir transferdir. Kullukla ilgili tutumları Allah'ın istediği gibi oluşmayan insanlar, tersine bir geçişle kulluk duygularını kısmen veya tamamen, başka varlıklara transfer edebilirler. Bu transfer, Allah'a ortak veya ortaklar bulma şeklinde tecellî edebileceği gibi, kendisini tanrılaştırmış veya tanrılaştırılmış insan ve varlıklara kulluk, kölelik şeklinde de olabilir. Bu açık olabileceği gibi, gizli de olabilir. İslâm dünyasını bu

⁷⁵ Bk. N. Kemal Önder, *a.g.e.*, s. 52, 53.

⁷⁶ ez-Zâriyât, 51/56.

⁷⁷ el-Fâtîha, 1/5, 6.

⁷⁸ en-Nisa, 4/36

açıdan tartışmakta yarar vardır. İslâm dünyasında tersine bir transferin akıllara durgunluk verecek pek çok dramatik örnekleri vardır. Bunları ayrı bir çalışmada ele alacağımız için detaya girmiyoruz.

Allah'ın hayata koyduğu kanunlardan biri de ikame kanunudur. Hayat boşluk kabul etmez. İnsan, doğuştan tapınma duygusuna sahiptir. Tapınması gereken gerçek Tanrı'yı bulamadığı zaman gerçek dışı tanrılar bulur. Gerçek Tanrı'ya kulluk konusunda sağlıklı ve yeterli bilgilerle donanmadığı takdirde ise, ya O'na ortak koşarak veya bir başka biçimde ama mutlaka bir yanlışla açığını kapatmaya, kafasındaki ve gönlündeki boşlukları doldurmaya çalışır. Din eğitimcileri bu gerçeği bilmeli, insanlara inanç eğitimi verirken onların inançlarında boşluk bırakmamalıdır.

Sonuç

İslâm eğitim ve öğretiminde duyguların transferi ile ilgili düşüncelerimizi şu şekilde özetleyebiliriz:

Transfer (geçiş-aktarma) eğitimci için önemli bir imkândır. Bu imkân doğru değerlendirildiği takdirde başarılı sonuçlar alınabilir. Bu itibarla eğitimcilerin bu imkândan azamî derecede yararlanmaları gerekir.

Bilgilerde transfer mümkün olduğu gibi, duygularda da transfer mümkündür.

Bilgilerde olduğu gibi duygularda da transfer somuttan soyuta doğru yapılır. Bunun esası şöyledir: Somut olan bir varlıkta, baz alınan duygu veya duygular geliştirilir; oradan aktarılmak istenen varlığa pedagojik kurallara göre aktarılır. Bu varlık soyut bir varlık olabileceği gibi somut bir varlık da olabilir. Önemli olan somuttan harekettir.

Aktarma iki şekilde yapılabilir: Birincisi bir varlıktan bir başka varlığa, ikincisi ise bir duygudan başka bir duyguya. Bir varlıktan bir başka varlığa transferde, duygu gelişimine en uygun şartları taşıyan bir kurum veya kişi, -ki biz bu çalışmada aileyi, aile içinde de anneyi önerdik- çocukta duygu gelişimi için eğitsel açıdan hazırlanır. Seçilen bu kurum veya kişide baz alınan duygular geliştirilir ve aktarılmak istenen varlığa aktarılır. Bir duygudan bir başka duyguya transferde ise aktarmaya uygun olan duygulardan biri, bir kısmı veya birçoğu, somut bir ortamda geliştirilerek hedeflenen duygulara aktarılır.

Duygusal geçişler hep aynı istikamete olmayabilir. Yeterli bir eğitimin olmayışı veya eğitimsizlik sebebiyle duygular yönlerini kaybederek ters istikamette de hareket edebilir. Meselâ, Allah'a kulluk, insana veya bir başka varlığa kulluk şeklinde istikamet değiştirebilir.

Duygu eğitimine tâbi tutulan çocuk veya yetişkinlerin potansiyel olarak bu duygulara sahip olmaları gerekir. Eğitimin işlevi potansiyel olarak var olan bu duyguları ortaya çıkarmak, işlemek, geliştirmek, yönlendirmek ve dengelemektir.

Eğitimin, olmayan duyguları var etmek gibi bir görevi yoktur. Yazımızı Mustafa Şekip Tunç'un şu sözleriyle bitirelim: "Terbiye enerji yaratmaz, enerjileri terbiye gayesine göre en iyi ve en etkili bir hale getirmeyi sağlar."⁷⁹

⁷⁹ Bk. *Terbiye Bakımından Psikoloji Dersleri*, İstanbul 1950, s. 1.